

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ
(Ниш)

„ВЕЗАНЕ“ ЛЕКСЕМЕ У ФИТОНИМИЈИ

У раду се указује на изванредан број парова реалија из вегетативног (биљног) света где се два речима-деривата именују делови биљке и у стварности повезани (на принципу „изданака“!), најчешће као целина и њен део, или биљка и њен плод. Одабране лексеме су из говора нишкога краја (источна Србија).

Кључне речи: биљка, плод, фитоним, „везана“ лексема.

Овако смо назвали лексеме које су очигледно једна другој дериват, припадају фитонимији, а означавају реалије које су и вегетативно повезане (било да су блиски делови исте биљне јединке, било да су издаци, делови који настају у различитим фазама развоја јединке, као *сџрук* — биљна јединка, и *сџрука* — једна грана стабла, тј. струка!). Овде неће бити речи о евентуалним дериватима где макар једна лексема из скупа није више фитоним (нпр. *сџрн* и *сџрнџије*, где друга реч означава тло са кога је пожњевено жито).¹

Грађа је из народних говора југоисточне Србије (у значајном обиму, дакако, позната и другим српским говорима).

1. Струк кукуруза има стабло које се после завршетка вегетативног циклуса скида са површине земље, ради исхране стоке или ради чишћења оранице. Постоје региони где се стабло, најчешће без листова који или отпаду, или их стока обрсти, зову, појединачно: *батло*.² Онај део који остане у земљи кад се батло одсече српом је: *батшурџка*. Без обзира на етимологију, ове су две речи у уској вези, и као речи и као биљни делови.

¹ Такође изостављамо фитониме који деривацијом мењају категорију речи (именица — глагол и сл.) попут: *свила* (на кукурузу) и *свила(џи)* „доћи у стадијум за свилање“, или: *жила, жиле*, према: *ожилаџи* „учврстити корен, одн. жиле“).

² Акцент у целој призренско-тимочкој зони је експираторан, без опозиција по квантитету и квалитету, овде бележен као: /'/.

2. Плод кукуруза, заједно са шушкама које га обавијају, такође, у неким говорима именује се као: *клас*. Онај централни, дрвенасти део у који су усађена зрна, у тим говорима је: *класурка* или: *класиња*. Исту реалност представљају: *кужаљ* (= клас) и *кужљица* (= класурка).

3. Опет кукуруз. Негде се исечено и осушено стручје кукуруза (шаша) назива: *шала*, а онај централни део, струк (већ спомињано батло) је: *шалузина*, *шалуска*.

4. Лист на кукурузном стаблу, у развоју, јесте: *йеро*, а секундарни струк, који се обично при копању или прашењу уништава, зове се: *зайе-рак*.

5. За разлику од већине воћа где се за назив плода користи иста реч као и за назив поврћа, воћа или родног дрвета (диња → диња; крушка → крушка и сл.), познато дрво *дуд*, има плод који је *дудинка*.

6. Плод *леске* је: *лешник* или *лешњик*.

7. Једна врста *шрна* има плод који се зове: *шрнина*, *шринка*, *шрњи-на* или *шрњинка*.

8. Да останемо на шумском дрвећу. Плодови *глога* су *глогине* (у Бучуму,³ *глођинка*, мн. *глођиње*⁴).

9. Плод винове лозе је *грожђе*, али се оно појављује у облику *грозда*. Гласовни поступак настанка деривата (*грозд-је* > *грозђе* > *грожђе*) говори да је друга реч прва, — за овај пар основна. Основу *грозда* чини *гроздина* (петелке с којих су скинуте бобице, или зрна).

10. Према *грана* (*грања*, *грања*, у тим.-луж. говору околине Пирота) више цветова или плодова на једној петелци или из једног пу-пољка је: *гроња*.⁵

11. Код једне врсте дуња, карактеристичног плода, тај се плод, према називу биљке: *дуња*, именује као *дуњица*.

12. *Лук* у земљи има *луковицу*.

³ Бучум је родно место аутора, одакле је он понео прва (и најдубља) сазнања о народним речима и њиховим значењима. Види и: Н. Богдановић: *Говори Бучума и Белог Појока*, Српски дијалектолошки зборник XXV, Београд 1979.

⁴ У једном делу подручја које имамо у виду (тимочко-лужнички говори српскога језика, на сектору од Криве Феје до Зајечара) познат је процес умекшавања *к*, *г* испред *е*, *и* или у вези са гласовима *ј*, *љ*, *њ*, као даље асимилационе (*шрнинке* > *шрнинће* > *шрњиње*), или дисимилационе (*глођиње* > *глођинће*) промене, што се и у неким нашим примерима огледа.

⁵ Живковић 1987, 25.

⁶ Мислимо да је другачији однос *биљка* / *биље*, где од основе *бил-* добијамо збирну именицу *биље*, опет са значењем кумулације, што је природно својство збирних именица, уосталом.

13. У односу на реч *џрава* (општи назив са извесним значењем кумулације), коју узимамо за основну, јединка је *џравка*.⁶

14. Према општем називу за храст — *дуб*, који се скоро изгубио, постоји *дубица* у алексиначком крају, са значењем стабла од корена до првих грана.⁷

15. Према лексеми *овџс* (овас, *Avenastrum*, назив за гајени оvas⁸) у Бучуму постоји *овџга* (овсик?, *Avena barbata*), биљка слична овсу у свему сем што нема зрна па изгледа као јалов оvas („Мислили смо да је никал оvas, а оно сџмо овсига“).

16. И *рџс* (раж, *Secale cereale*) има своју паралелу. То је *рџеница*, једнако као и раж висока, али тањег стабла и празног класа.

Како се види, деривати обухватају делове биљке, кад језички дериват обележава део који је резултат узастопних вегетативних фаза развоја биљке (*лук* образује *луковицу*, мада се, другачије гледано, и сам развија из луковице претходне генерације, чиме се стиже до питања „кокошке и јајета“, којим се нећемо бавити), затим се види резултат биљке и плода (*дуд* даје *дудинку*, дериват је, разуме се, плод). Изведенице могу именовати и сличне биљке исте сорте, као друге, мање важне (*овсига*, *рџеница*).

Овакав поступак настајања лексема прати домаће речи, али и оне које имају туђе порекло (*дуд* тур., *баџур*, *џалуз* рум., *џала* алб.).⁹ Међутим, и у таквим случајевима суфикси су домаћи, шире распрострањени:

- а: струк-а,
- ика / -ига: батурика, оvsига,
- ина: грождина,
- инка: дудинка, трнинка,
- ињка: класињка,
- урка: класурка,
- урика: батурика,
- њка: гроњка,
- иња: глогиња,
- ињка: глогињка,

⁷ Ово није и једина реч изведена од речи *дуб*. Познате су и *дубица* са значењем младе биљке храста у шуми, затим *дубичовина* „дрвна грађа (даске и греде) од храстовог дрвета“, па и *Дубрава*, као чест микропоним (уз то и назив више села и засеља!). Иначе, Живковић (1987, 34) даје значење „младо и растовито храстово дрво“, а Златановић (1998, 105): „храст“, а *дубиче* = „дем. од дубица, мала дубица“ (Исто).

⁸ Симоновић 1959.

⁹ Према: Драгин–Бошњаковић 1994, 392.

-уска: талуска,
 -усина: талузина,
 -ица, -еница: кужљица, луковица, рженица,
 -је: грожђе,
 -ак: заперак,
 -ник / -њик: лешник, лешњик,
 -ац: дуњац.

Настајање деривата показује однос мотивне речи (базе за извођење) и мотивисане речи. Дакако, ово је условљено и природним околностима.

Посебну, али чвршћу групу овако „везаних“ лексема у свету фитонимије чине још неке групације:

а) извођења речи за именовање дрвне (или опште — биљне) масе одговарајуће биљке: *орак-овина*, *лијовина*, *глоговина*, *јасеновина* итд.;

б) извођење речи за именовање остатка биљне масе после скидања плодова: *џајриковина*, *џасуљишће* итд.;

в) назив за биљне заједнице или за тло на којем расте одговарајућа биљка: *шљивар*, *шљивик*; *јабучје*, *јабукар* итд., као и: *кромјиришће*, *ланишће* итд.¹⁰

Како су ово општепознате појаве, њима се нећемо бавити, али осећамо потребу да се уради потпуни опис лексичког фонда са речима којима се у основи, као мотивна реч јавља фитоним. Тај би опис, верујемо, показао сложен однос појмова који стоје у логичкој вези реалног света и језика, а дошло би се и до потпуног описа творбеног поступка, пописа основа и наставака, до ширине њихове употребе и евентуалног географског (дијалекатског) распореда творбених типова и њихове структуре. Резултат би имао значај не само за језичку науку.¹¹

Литература

Драгин–Бошњаковић 1994: Г. Драгин и Ж. Бошњаковић, *Лингвогеографски поглед на ратарску лексику југоисточне Србије*, у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (зборник), Ниш 2004, 376–404.

Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник џиројског говора*, Пирот 1987.

¹⁰ Марковић (2000).

¹¹ О једном типу оваквих назива (друге тематике и семантике) пише Лома (1987), називајући таква назвања такође „везаним“ или „индикованим“. Наша „индикација“ ужа је, иде од формалних елемената, али нам је Ломин рад послужио као инспирација. Овакву „везаност“ пратили смо, у посебном раду, и на односу делова (људског) тела и делова одеће која покрива те делове (*груд*и → *грудњак* и сл.).

- Златановић 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање 1998.
- Лома 1987: А. Лома, *Везана митолошка назвања у шћонимији*, Ономатолошки прилози VIII, Београд 1987, 37–50.
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Називи месћа љрема бильном љокривачу*, у: Прилози из фитолингвистике III, Ниш 2000, 43–50.
- Јовић 2000: Н. Јовић, *Творба лексике дрвѣћа у шћимочком говору*, у: Прилози из фитолингвистике III, Ниш 2000, 83–93.
- Симоновић 1959: Д. Симоновић, *Бошанички речник*, САНУ, Београд 1959.

Резюме

Неделько Богданович

«СВЯЗАННАЯ» ЛЕКСИКА В ФИТОНИМИКЕ

В работе указывается на определенное число обозначений пар реальных вегетативного (растительного) мира, когда двумя словами-дериватами называются части растения, связанные в реальности (чаще всего как часть и целое или растение и его плод). Данные лексемы принадлежат говорам Нишского края (восточная Сербия).